

Kekangan Peruntukan Waktu Mata Pelajaran *Kurikulum Diniyah* di Sekolah-sekolah Agama Bantuan Kerajaan (SABK) Kelantan dalam memenuhi Kurikulum Kebangsaan

(Limitations in Allocation of Teaching Time for Islamic Curricular Subjects at Kelantanese Government-Assisted Religious Schools (SABK) towards fulfilment of the National Curriculum)

AZIZI UMAR

NOOR HISHAM MD NAWI

Pusat Citra Universiti

Universiti Kebangsaan Malaysia

aziziumar@ukm.edu.my

ABSTRAK

Artikel ini bertujuan untuk membincangkan kekangan peruntukan waktu pengajaran kurikulum Diniyah di Sekolah Menengah Agama Rakyat (SMAR) dan Sekolah Menengah Agama Negeri (SMAN) yang telah didaftarkan sebagai Sekolah Bantuan Kerajaan dalam sistem pendidikan kebangsaan. Kekangan tersebut mempunyai kaitan dengan kekaburan kuasa yang ada pada Kerajaan Persekutuan dalam Perlembagaan Persekutuan di bawah tanggungjawab hal ehwal Islam. Kementerian Pelajaran sebagai organisasi utama yang bertanggungjawab dalam hal ehwal pendidikan tidak mempunyai kemampuan dari sudut autoriti untuk memastikan Kurikulum Diniyah sebahagian daripada dalam peranannya. Dapatan kajian menunjukkan bahawa perjalanan pengajaran kurikulum tersebut diuruskan oleh pihak berkuasa agama negeri dan pihak sekolah. Keadaan ini turut memberi kesan kepada autoriti struktur pentadbiran organisasi di peringkat sekolah di sebahagian negeri. Kesannya, perjalanan Kurikulum Diniyah berdepan dengan cabaran pengabaian dari sudut tempoh masa dan peratusan nisbah kandungannya berbanding dengan perjalanan sebelum ia memasuki sistem pendidikan kebangsaan.

Kata kunci: Kurikulum Diniyah, - Sekolah Agama Bantuan Kerajaan – Kurikulum Kebangsaan

ABSTRACT

This article aims to discuss the limitation in the religious curriculum subjects' teaching time allocation in Sekolah Menengah Agama Rakyat (SMAR) and Sekolah Menengah Agama Negeri (SMAN) which are registered as Government-Assisted Schools in the national education system. This limitation is related to the Federal Government's obscurity of power under the Federal Constitution, with regard to the matters of Islam. The Ministry of Education which is the main organisation responsible for educational matters has no authority and is not capable in ensuring that the Religious Curriculum is placed under its monitoring. The findings of the study show that the teaching of the curriculum is managed by the state's religious authority and the school. This phenomenon also gives effects to the organization's administrative authority at the school level in some parts of the state. As a consequence, the implementation of the Religious Curriculum faces challenges in terms of its limited teaching time allocation and content weightage as compared to its implementation before it was merged into the national education system.

Keywords: Islamic Curricular – Government-Assisted Religious Schools – National Curriculum

PENGENALAN

Pendaftaran SMAR sebagai Sekolah Bantuan Kerajaan (SBK) telah dilaksanakan setelah menerima syor daripada Laporan Jawatankuasa Khas Mengkaji Isu Pendidikan Islam, Peranan Sekolah Agama Rakyat dan Memperkasa Sekolah Kebangsaan Khususnya Berkaitan Dengan Pendidikan Islam. Laporan ini mengesyorkan agar kedua-dua jenis sekolah tersebut berdaftar dengan Kementerian Pelajaran bagi membolehkan bantuan yang lebih baik diberikan (Dangiran Mustapha, 2008). Ini bermakna SABK sebenarnya adalah terdiri daripada SMAR atau SMAN yang sudah lama wujud di negara ini. Manakala Kurikulum *Diniah* pula ialah satu kurikulum utama yang dilaksanakan di kedua-dua sekolah tersebut. Mengikut sumber dari Kementerian Pelajaran, jumlah sekolah agama yang berdaftar sebagai Sekolah Bantuan Kerajaan (SBK) ialah 156 buah daripada 384 buah ke semuanya.

Persetujuan pendaftaran sekolah mengikut Akta Pendidikan 1996 telah ditandatangani melalui satu Memorandum Persefahaman melibatkan wakil negeri atau sekolah dengan pihak Kementerian Pelajaran. Dalam memorandum tersebut, kedua-dua belah pihak bersetuju bahawa Kurikulum *Diniah* boleh dikekalkan di sekolah tersebut. Manakalah pihak kementerian pula bertanggungjawab memastikan Kurikulum Kebangsaan dilaksanakan sepenuhnya di kedua-dua sekolah tersebut. Perlu disebutkan di sini bahawa kedua-dua jenis sekolah samaada SMAR atau SMAN telah melaksanakan kedua-dua kurikulum tersebut secara gabungan pengajaran. Persoalan yang timbul pula ialah mana mungkin pihak sekolah melaksanakan kedua-duanya kerana bebanan yang terpaksa dipikul oleh pelajar dan tempoh masa yang panjang diambil oleh sekolah dalam sesi pengajiannya. Sebenarnya pihak sekolah telah lama mengamalkan konsep pengajaran dan pembelajaran yang dikenali sebagai dwi-kurikulum di mana kurikulum kebangsaan yang dilaksanakan di sekolah tersebut telah dikurangkan dan tidak mengikut peruntukan minimum yang telah ditetapkan dalam akta. Permasalahan dalam pelaksanaan kedua-dua kurikulum tersebut akan dibincangkan sepenuhnya dalam artikel ini dengan melihat keutamaan kepada kelangsungan kurikulum *Diniah*.

EPISTEMOLOGI ILMU

Islam memandang pengetahuan atau ilmu sebagai sesuatu yang suci kerana semua ilmu pengetahuan adalah manifestasi Tuhan kepada manusia. Ia mewarnai keseluruhan sistem pendidikan Islam sehingga ke hari ini menyebabkan ia tidak terpisah daripada organisasi dan institusi agama seperti masjid dan tempat-tempat suci yang dijalankan dengan wakaf seperti sekolah agama. Al-Attas berpendapat kandungan ilmu tersebut sangat penting dan nilai keutamaan lebih tinggi berbanding dengan kaedah dan teknik pembelajaran dan pengajaran (Wan Mohd Nor 1998). Persoalan seterusnya yang timbul ialah kenapakah persoalan metafizik dan keagamaan mempunyai kedudukan lebih tinggi dan utama dalam kurikulum Islam? dan kenapakah persoalan keagamaan lebih utama daripada persoalan keduniaan? Menurut doktrin ontologi Islam, keutamaan agama ialah kerana hakikat dunia sendiri yang tidak bernilai, tidak kekal dan penuh dengan godaan syaitan dan hawa nafsu.

Dalam Islam juga domain tersebut tetap diberi perhatian namun ilmu keagamaan tetap menjadi teras dalam pembentukan kurikulum, kemudian barulah diikuti ilmu-ilmu lain. Selaras dengan konsep hierarki ilmu, kurikulum Islam sepatutnya mengandungi ilmu syariah sebagai teras dan paradigmanya sedangkan ilmu *aqliyyah* dipelajari menurut kebenaran tentang alam dan manusia. Ini bermakna dari segi ontologinya kurikulum Islam meliputi persoalan alam natural dan alam supernatural atau alam fizik dan alam metafizik sekali gus, di mana hierarki tertingginya ialah ilmu keagamaan dan ketuhanan.

Objektif kurikulum pendidikan Islam hanya boleh dicapai melalui Al-Quran dan Sunnah (Mohd Sharif Khan 1986). Sejarah pendidikan Islam terbukti menunjukkan keseimbangan antara ilmu agama dan ilmu dunia. Keseimbangan ini terus wujud pada zaman keagungannya. Walau bagaimanapun pada zaman selepas itu, disebabkan faktor ketidakseimbangan antara kedua-duanya, umat Islam telah dilemahkan oleh musuh Islam sehingga berlakunya pemisahan tersebut dan kesannya masih terasa sampai ke hari ini. (Hassan Langgulung 1991).

Firman Allah s.w.t:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ، وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ
حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

Maksudnya:

Barangsiapa yang menghendaki keuntungan di akhirat akan kami tambah keuntungan itu baginya dan barangsiapa yang menghendaki keuntungan di dunia, Kami berikan kepadanya sebahagian dari keuntungan dunia dan tidak ada baginya suatu bahagianpun di akhirat (As-Shura 42:20).

Pelaksanaan pengajaran dan pembelajaran dwi-kurikulum yang terdapat di SMAR dan SMAN hari ini adalah hasil jelmaan daripada konflik keseimbangan terhadap kedua-dua jenis ilmu di atas. Dalam Islam tidak seharusnya berlaku pemisahan tersebut kerana ilmu sifatnya adalah bersepadu antara satu sama lain. Kewujudan pemisahan kedua-dua kurikulum tersebut bukanlah bermakna ilmu-ilmu tersebut sewajarnya berpisah. Sebaliknya ia adalah kesan utama sebagai bukti tentang wujudnya konflik keseimbangan ilmu yang pernah berlaku sebelum dalam kehidupan umat Islam yang telah memberikan masalah kepada epistemologi ilmu dalam Islam. Perbezaan sumber ilmu turut membawa kepada perbezaan dalam mengklafikasinya khususnya dalam kurikulum pendidikan Islam.

PENGLASIFIKASIAN ILMU

Dalam sejarah perkembangan klasifikasi ilmu-ilmu, ia telah dipelopori oleh Al-Kindi dengan memberikan sumbangan terhadap penyelesaian yang dihadapi oleh masyarakat pada masa itu tentang penentuan antara agama dan ilmu atau rasional dan wahyu. Al-Amuli mengklafikasikan ilmu kepada dua iaitu ilmu falsafah dan bukan falsafah. Imam Al-Ghazali pula membahagikan

ilmu kepada dua iaitu ilmu *shariah* dan *ghair syariyyah*. Ilmu *shariah* ialah ilmu yang asal seperti Al-Quran manakala Ilmu *ghair syariyyah* pula ialah ilmu yang dicari seperti perubatan dan matematik (Mustafa 2004).

Islam juga melihat terdapat dua jalan yang terbuka untuk manusia memperolehi pengetahuan formal iaitu melalui kebenaran wahyu dan memindahkan wahyu tersebut daripada satu generasi kepada generasi berikutnya. Jalan ini dikenali sebagai ilmu *naqli* (pindahan). Jalan yang kedua ialah pengetahuan yang diperolehi melalui kecerdasan atau akal. Jalan ini dikenali ilmu-ilmu *al-husuli* (perolehan).

Dalam perkembangan terakhir, konsep pengklasifikasian ilmu dalam Islam telah dirumuskan dalam Konferensi Pendidikan Islam Sedunia di Islamabad pada tahun 1980 dengan pembahagian ilmu abadi (*preennial knowledge*) dan Ilmu perolehan (*acquired knowledge*). Ilmu abadi dikategorikan kepada dua iaitu Al-Quran dan subjek tambahan. Kategori Al-Quran adalah seperti *Tafsir, Hafazan, Hadith, Sirah, Tawhid, Fiqh dan Usul Fiqh*. Kategori kedua dalam subjek tambahan ialah seperti Perbandingan Agama dan Tamadun Islam. Manakala Ilmu perolehan pula terdiri daripada ilmu imaginatif, intelektual, sains tabi'in, sains gunaan dan ilmu praktikal.

Menurut pakar pendidikan Islam, konsep klasifikasi yang disebutkan di atas adalah manifestasi ajaran Islam sendiri tentang ayat kebesaran Allah SWT iaitu ayat-ayat *Qur'aniyyah* (*Words of God*) dan ayat-ayat *Kawniyyah* (*Works of God*). Boleh dikatakan pembahagian ini adalah pembahagian yang diterima pakai di seluruh dunia Islam hari ini dalam pelaksanaan kandungan kurikulum pendidikan Islam di sekolah-sekolah dan universiti-universiti.

ILMU, KURIKULUM DAN MATA PELAJARAN

Kurikulum pendidikan Islam wajar mengutamakan pendidikan individu yang Allah kurniakan. Manusia mesti mempunyai cita-cita untuk mencapai tujuan hidup yang sebenar. Kurikulum dalam pendidikan Islam hendaklah sentiasa memupuk perasaan tanggungjawab individu dengan melihat perintah Allah akan mendapat kebaikan dan melanggar perintahnya akan mendapat balasan dan dihukum. Antara ciri terpenting kurikulum pendidikan Islam ialah mewujudkan keperibadian bersepadu dalam setiap aspek kehidupan melalui keperluan rohani, kepercayaan dalam pemikiran terhadap Allah dan mencintainya.

Pada masa yang sama, harus diakui pengaruh dualisme dalam kurikulum pendidikan Islam sudah lama menjalar dalam sistem pendidikan negara umat Islam akibat strategi penjajahan. Bagi mengatasi masalah ini, sikap toleransi seharusnya ada dalam pemikiran pendidikan di mana secara prinsipnya pendidikan dualisme adalah berbahaya bagi umat Islam. Namun dalam mencari penyelesaian yang tepat ialah semua jenis pengetahuan manusia sama ada yang berkaitan dengan sains tabii atau kemanusiaan, adalah satu keperluan yang sama penting (Hamid & Baloch 1992). Kebanyakan guru moden berpandangan bahawa pendidikan agama

mestilah difahami sebagai satu mata pelajaran di mana kewujudannya dalam kurikulum hendaklah atas dasar pendidikan semata-mata.

MEMPERTAHANKAN PERUNTUKAN WAKTU PENGAJARAN MATA PELAJARAN *DINIAH*

Pihak berkuasa agama negeri dan SMAR lebih cenderung untuk mempertahankan kurikulum mata pelajaran *Diniah* yang menjadi identiti sekolah mereka sejak zaman berzaman. Sebarang usaha untuk mengurangkannya atau menghapuskan akan ditentang kerana ia adalah satu perkara yang sangat sensitif. Pihak negeri dan sekolah mempertahankan pelaksanaan kurikulum tersebut di sekolah mereka. Sebagai contoh pembahagian *hissah* atau tempoh masa kurikulum dipertahankan seperti mana yang telah ditetapkan oleh negeri masing-masing. Pihak yang berautoriti dalam menentukan pembahagian *hissah* di atas ialah Majlis Pengajian atau Majlis Kurikulum yang diwujudkan dalam enakmen negeri. Namun dalam kajian penulis, kedudukan dan status kurikulum tersebut tidak jelas aplikasinya dalam sumber kuasa seperti enakmen sebagai panduan generasi akan datang. Sebagai contoh, pengkaji hanya menemui dalam dalam enakmen YIK Seksyen 16 (1) Majlis Pengajian,

“... Hendaklah diadakan Majlis Pengajian yang menjadi badan akademik Yayasan dan, tertakluk kepada peruntukan-peruntukan Enakmen ini dan peraturan-peraturan, hendaklah mempunyai kawalan dan arahan am dalam perkara pengajaran, penyelidikan dan peperiksaan dan pengurniaan sijil-sijil.”

Amalan pelaksanaan mata pelajaran *Diniah* di negeri dan sekolah berbeza dari sudut nisbah peratusan tempoh masa pengajarannya. Ini adalah kerana sebagai sebuah SMAR dan SMAN yang mempunyai cita-cita khusus sejak sebelum kemerdekaan lagi sangat menekankan kepentingan mata pelajaran ini dalam sistem persekolahan mereka. Kajian Noor Hisham (2011) mengukuhkan lagi perlaksanaan tersebut apabila beliau meletakkan komponen Teras sebagai komponen utama dalam model kurikulum pendidikan Islam bersepadu pada peringkat menengah. Komponen ini hendaklah diwajibkan kepada semua pelajar muslim bagi memenuhi keperluan rohani dan jiwa manusia dalam membentuk kefahaman yang jelas.

Biasanya amalan pelaksanaan kurikulum mata pelajaran *Diniah* ialah 60 : 40. 60% untuk mata pelajaran *Diniah* dan baki 40% lagi ialah mata pelajaran kebangsaan. Sebagai contoh, sesebuah sekolah akan mengadakan sesi persekolahan setiap hari dari pukul 7.40 pagi hingga 2.00 petang termasuk waktu rehat selama 20 minit selama seminggu. Ini bermakna dalam sehari, sekolah akan menggunakan tempoh selama enam jam untuk pengajaran dan pembelajaran. Dalam seminggu ia telah memanfaatkan kira-kira 30 jam untuk melaksanakan kedua-dua kurikulum mata pelajaran iaitu mata pelajaran *Diniah* dan kebangsaan. Tempoh masa pengajaran/*hissah* ialah selama 40 minit bagi setiap mata pelajaran.

Amalan 60:40 tersebut telah lama diamalkan dan bermakna pihak sekolah telah menggunakan tempoh selama 18 jam untuk kurikulum mata pelajaran *Diniah* dan kurikulum kebangsaan hanya 12 jam. Nisbah ini berbeza pada setiap peringkat pengajian dari peringkat

menengah rendah hinggalah ke peringkat menengah tinggi. Bagaimanapun perbezaan tersebut tidaklah besar kerana ia bergantung kepada keutamaan pada setiap peringkat tersebut terhadap sistem peperiksaan yang disediakan sama ada oleh kementerian ataupun negeri. Bagi memudahkan perbincangan ini, pengkaji mengemukakan pembahagian *hissah* kepada empat kategori mata pelajaran iaitu mata pelajaran *Diniah* (pengetahaun agama Islam dan bahasa Arab), mata pelajaran akademik atau umum atau kurikulum kebangsaan dan terakhir sekali ialah mata pelajaran agama Islam (dalam kurikulum kebangsaan). Ia digambarkan dalam Jadual 1.

JADUAL 1: Pembahagian Tempoh Masa Pengajaran bagi Setiap Tahap Pengajian

Tingkatan Pengajian Arab	Kurikulum <i>Diniah</i>		Kurikulum Kebangsaan	
	Peng. Islam	B. Arab	Akademik	Agama/B.
Satu (1)	14	8	19	4
Dua (2)	14	9	18	4
Tiga (3)	10	6	22	7
Empat (4)	14	16	12	3
Lima (5)	6	9	21	9
Enam Bawah (6B)	23	16	6	0
Enam Atas (6A)	21	14	10	0

*bilangan di atas adalah bilangan mengikut *hissah* iaitu satu tempoh masa pengajaran selama 40 minit.

Dari sudut realitinya bagi memudahkan pemahaman perbincangan ini, pengkaji mengambil contoh pembahagian mata pelajaran di sebuah sekolah SMAR di Kelantan dalam Tingkatan 1, 2 dan 3. Bagi Tingkatan 1, 26 *hissah* diperuntukkan kepada mata pelajaran *Diniah* dan 19 *hissah* untuk mata pelajaran kebangsaan. Nisbah peratusannya ialah 57:43. Bagi Tingkatan 2 pula, daripada jumlah 45 *hissah* dalam seminggu, sebanyak 27 *hissah* diperuntukkan kepada mata pelajaran *Diniah* manakala selebihnya 18 *hissah* diberikan kepada mata pelajaran kebangsaan. Nisbah peratusannya genap 60:40 seperti mana yang disebut dalam data responden. Manakala pembahagian *hissah* bagi Tingkatan 3 pula menunjukkan pembahagian kedua-dua kategori mata pelajaran tersebut seimbang iaitu 51:49. Pembahagian nisbah tersebut telah mengambil kira mata pelajaran agama Islam yang ada dalam kurikulum kebangsaan seperti Pendidikan Islam dan Bahasa Arab Komunikasi dan Bahasa Arab Tinggi adalah sebahagian daripada mata pelajaran *Diniah*. Jika mata pelajaran tersebut diambil kira sebagai sebahagian daripada kurikulum kebangsaan dan bukan mata pelajaran *Diniah* bermakna nisbah asalnya telah berubah daripada 60:40 kepada 48:52, 51:49 dan 35:75. Keadaan yang hampir sama berlaku bagi Tingkatan 4 dan 5.

Kenyataan di atas dapat dibuktikan lagi apabila sistem pembahagian *hissah* di SMAR YIK telah memberikan ruang sebanyak 33 *hissah* kepada mata pelajaran *Diniah* berbanding 12 *hissah* sahaja kepada mata pelajaran kebangsaan pada peringkat Tingkatan 4. Manakala pada peringkat Tingkatan 5 pula, mata pelajaran kebangsaan pula diberikan 24 *hissah* dan mata pelajaran *Diniah* diberikan 21 *hissah* sahaja. Ini bermakna nisbah peratus sudah berubah daripada 60:40 kepada 73:27 pada peringkat Tingkatan 4 dan 53:47 pada peringkat Tingkatan 5.

Kedua-dua nisbah tersebut tidak mengambil kira mata pelajaran agama seperti Tasawwur Islam, Pendidikan Syariah Islamiyah, Pendidikan Al-Quran dan Sunnah serta Bahasa Arab Tinggi asehagian daripada kurikulum kebangsaan. Jika mata pelajaran tersebut diambil kira sebagai mata pelajaran kebangsaan, nisbah bagi Tingkatan 4 ialah 66:34 dan Tingkatan 5 pula ialah sebaliknya iaitu 34:66. Keadaan yang sama berlaku bagi Tingkatan 3, 2 dan 1 kerana bagi pelajar Tingkatan 1 mereka akan menduduki peperiksaan persediaan yang diuruskan oleh Lembaga Peperiksaan Malaysia (LPM) dan tidak bagi pelajar Tingkatan 2 dan 1. Bagi pelajar Tingkatan 2 pula, mereka dikehendaki menduduki peperiksaan sekolah yang dikenali sebagai Penilaian Menengah Rendah Ugama (PMRU) sebagai persediaan bagi peperiksaan untuk Tingkatan 4.

Contoh nisbah peratusan berbeza pada setiap peringkat pengajian yang dimaksudkan dalam perbincangan di atas diambil pada peringkat Tingkatan 4 dan 5 bagi melihat perbezaan tersebut. Ini adalah kerana bagi pelajar Tingkatan 4, mereka perlu menduduki peperiksaan sijil agama yang disediakan oleh YIK sebagai persediaan akhir sebelum memasuki peperiksaan tertinggi bagi peperiksaan agama iaitu STAM. Manakala bagi pelajar Tingkatan 5 pula mereka wajib menduduki peperiksaan SPM seperti mana yang terdapat Akta Lembaga Peperiksaan Malaysia. Berdasarkan perbezaan tersebut, pembahagian dan pemberatan nisbah mata pelajaran adalah bergantung kepada keutamaan pelajar yang mengambil peperiksaan pada tahap tersebut. Ini bermakna nisbah mata pelajaran mata pelajaran *Diniah* bagi pelajar Tingkatan 4 lebih banyak berbanding mata pelajaran kebangsaan. Sebaliknya bagi pelajar Tingkatan 5, nisbah mata pelajaran kebangsaan lebih besar berbanding mata pelajaran *Diniah*.

Berasaskan nisbah bagi ke semua peringkat di atas, pengkaji merumuskan bahawa sekiranya mata pelajaran agama tidak diambil kira sebagai kurikulum kebangsaan, nisbah keseluruhannya ialah pada 58.8 : 41.2. Sekiranya mata pelajaran tersebut diambil kira, bermakna nisbah tersebut berbeza sedikit kepada 46.8:53.2. Ia bermaksud 46.8% bagi kurikulum *Diniah* dan 53.2 bagi kurikulum kebangsaan. Pada pandangan pengkaji, mata pelajaran agama hendaklah diambil kira sebagai kurikulum kebangsaan kerana ia telah lama dirancang dan diterima pakai sebagai kurikulum yang diiktiraf oleh Jawatankuasa Kurikulum Kebangsaan. Ini bermakna amalan sebenar SMAR di Kelantan ialah pada nisbah yang lebih menghampiri 50:50 dengan pemberatan kepada kurikulum *Diniah* berbanding kurikulum kebangsaan dan bukanlah 60:40 seperti mana yang disebutkan oleh kebanyakan penulis yang lain.

Nisbah peratus mata pelajaran pendidikan Islam dan elektif dengan kurikulum yang lain ialah 30:70. Bagaimanapun, perbincangan di atas lebih kepada kombinasi antara kurikulum *Diniah* dengan kurikulum kebangsaan yang diamalkan di SMAR. Ini bermakna realiti sebenar di Sekolah Menengah Kebangsaan Agama (SMKA) pada dasarnya ialah 10:90 sahaja kerana ia tidak melaksanakan amalan kurikulum mata pelajaran *Diniah* yang sebenar. 10% tersebut adalah nisbah kepada mata pelajaran Bahasa Arab Tinggi dan Komunikasi sahaja.

MELAKSANAKAN KURIKULUM KEBANGSAAN MENGIKUT PERUNTUKAN WAKTU MINIMUM

Apabila sesebuah SMAR didaftarkan atau menjadi sebahagian daripada institusi pendidikan, sekolah tersebut pada dasarnya hendaklah melaksanakan kurikulum kebangsaan seperti mana yang termaktub dalam Akta Pendidikan. Berdasarkan perkara tersebutlah kandungan draf awal MoU antara kerajaan negeri Kelantan dengan Kementerian Pelajaran dengan jelas menyebut "Sekolah Agama ini hendaklah melaksanakan Kurikulum Kebangsaan sebagaimana yang ditetapkan di bawah Akta Pendidikan 1996".

Merujuk kepada Jadual 13 dan 14 dalam Peraturan-peraturan Pendidikan (Kurikulum Kebangsaan) 1997 dalam Akta Pendidikan 1996 pula, setiap institusi pendidikan sama ada sekolah kerajaan atau bantuan kerajaan perlu mematuhi peruntukan waktu minimum seminggu seperti dalam Jadual 2.

Jadual 2: Peruntukan Waktu Minimum Kurikulum Kebangsaan

Mata Pelajaran	Peringkat Rendah	Peringkat Menengah	5 peringkat
Bahasa Kebangsaan	6	6	30
Bahasa Inggeris	5	5	25
Matematik	5	5	25
Pendidikan Islam	6	4	26
Sejarah	3	3	15
Sains	3	5	19
Pendidikan Seni/Muzik	2	elektif	6
Kemahiran Hidup	4	-	12
Geografi	3	elektif	9
Pendidikan Jasmani dan Kesihatan	2	2	10
Bahasa Arab (Komunikasi)	6	-	18
Bahasa Arab (Tinggi)	-	4 (elektif)	8
Tasawwur Islam	-	4 (elektif)	8
Pendidikan Al-Quran dan As-Sunnah	-	4 (elektif)	8
Pendidikan Syariah Islamiah	-	4 (elektif)	8
JUMLAH	45	46	

Adalah satu perkara yang mustahil bagi sekolah untuk melaksana kedua-dua kurikulum berdasarkan jumlah peruntukan minimum waktu pembelajaran tersebut kecuali sekolah perlu mengorbankan dengan mengurangkan mana-mana satu atau sebahagian daripada mana-mana kurikulum tersebut. Ini adalah kerana keseluruhan jumlah peruntukan waktu minimum di atas tidak memungkinkan kurikulum *Diniah* dilaksanakan. Seperti mana yang telah disebutkan dalam bab pertama, sekolah telah mengorbankan kurikulum kebangsaan bagi membolehkan ia melaksanakan mata pelajaran *Diniah*.

Penulis berpendapat kecenderungan pihak negeri dan sekolah melaksanakan Kurikulum Kebangsaan yang tidak mencukupi peruntukan minimum seperti mana dalam Akta bukanlah disengajakan. Sebagai sebuah sekolah yang mempunyai identiti dan asas penubuhannya tersendiri, keutamaan kepada kurikulum *Diniah* adalah sangat penting. Pengenalan dan penawaran Kurikulum Kebangsaan di SMAR dan SMAN walaupun dalam jumlah yang minima sudah cukup membuktikan sekolah tidak mengenyepikan keperluan pengajian moden yang menjadi hasrat utama Kementerian. Tambahan pula, amalan ini sudah lama berada dalam pengetahuan Kementerian Pelajaran sendiri dan tidak dianggap sebagai satu kesalahan besar. Menurut Saedah Siraj (2008), pembentukan dasar dan matlamat kurikulum hendaklah berasaskan empat kriteria utam dalam proses perancangan kurikulum iaiti keperluan ketuhanan, keperluan diri pelajar sebagai individu, keperluan masyarakat atau semasa dan keperluan ilmu. Komponen yang ditekankan oleh pihak sekolah masih berada dalam ekrangkan yang ada dalam kurikulum masa depan. Pada perkiraan pengkaji, pengurangan peruntukan waktu minimum Kurikulum Kebangsaan yang diamalkan di sekolah tidak kurang daripada 80%.

NISBAH PERATURAN MATA PELAJARAN TELAH MENGURANGKAN KURIKULUM KEBANGSAAN

Amalan di SMAR dan SMAN sejak awal penubuhan lagi telah mengurangkan kurikulum kebangsaan kerana perlu memberikan keutamaan kepada kurikulum mata pelajaran *Diniah* yang menjadi teras pengajiannya. Walau bagaimanapun, pengurangan kurikulum kebangsaan tidak bermakna mengurangkan silibus dan kandungan kurikulum secara keseluruhannya. Ini adalah kerana sukatan pelajaran seperti mana yang telah ditetapkan oleh Kementerian Pelajaran perlu dihabiskan seperti mana biasa. Keadaan ini memerlukan kebijaksanaan pihak sekolah dan kaedah pengajaran guru dalam melaksanakannya. Bagi pihak kementerian, kegagalan melaksanakan peruntukan waktu adalah satu kesalahan besar dan serius kerana peruntukan yang ditetapkan adalah peruntukan minimum sahaja. Pengurangan kurikulum kebangsaan sukar untuk dipertimbangkan kerana ia memerlukan persetujuan daripada Menteri dan kelulusan daripada Pendaftar terlebih dahulu. Berikut adalah gambaran pengurangan kurikulum tersebut yang telah mengekang pihak SMAR dalam melaksanakannya.

Pembahagian 60:40 di SMAR telah memberikan masalah dan kekangan kepada pelaksanaan kurikulum kebangsaan. Ini adalah kerana dalam Akta Pendidikan 1996, sesebuah sekolah hendaklah melaksanakan kurikulum kebangsaan mengikut tempoh yang telah ditetapkan. Dalam Akta Pendidikan 1996 Seksyen 18 (Kurikulum Kebangsaan hendaklah digunakan oleh semua sekolah) "... (1) Menteri hendaklah menetapkan suatu kurikulum yang dikenali sebagai Kurikulum Kebangsaan yang tertakluk kepada subseksyen (3), hendaklah digunakan oleh semua sekolah dalam Sistem Pendidikan Kebangsaan."

Apabilan sesebuah SMAR atau SMAN diinstitusikan menjadi sekolah kerajaan dan sekolah bantuan kerajaan, ia perlu mematuhi Akta Pendidikan yang telah ditetapkan termasuklah

bagaimana untuk melaksanakan kurikulum khususnya kurikulum kebangsaan. Dalam Jadual 13, 14 dan 15 menggariskan peruntukan minimum seminggu pada peringkat menengah rendah, atas dan tinggi sebagai syarat asas pelaksanaan kurikulum kebangsaan (sila rujuk lampiran). Pada peringkat menengah rendah SMAR dan SMAN perlu melaksanakan sekurang-kurangnya 32 jam seminggu, 34 jam pada peringkat menengah atas dan 26 jam pada peringkat menengah tinggi.

Berdasarkan pelaksanaan mata pelajaran di kedua-dua sekolah dengan akta yang telah ditetapkan, sekolah terpaksa mengenyahkan kurikulum kebangsaan mengikut yang sepatutnya kerana perlu memberikan tumpuan lebih kepada kurikulum asas SMAR dan SMAN iaitu mata pelajaran *Diniah*. Amalan yang sedia ada menunjukkan bahawa SMAR dan SMAN hanya mampu melaksanakan 12 jam 30 minit untuk Tingkatan 1, 12 jam 20 minit untuk tingkatan 2, 14 jam 30 minit untuk Tingkatan 3, 8 jam untuk Tingkatan 4 dan 14 jam untuk Tingkatan 5. Manakala bagi Tingkatan 6 bawah dan atas, SMAR tidak menghadapi kekangan yang besar kerana dalam tempoh untuk mendapatkan STPM selama dua tahun, pelajar hanya perlu mengambil minimum 26 jam sahaja. Tambahan pula, mata pelajaran yang diwajibkan tidak ada dan pelajar boleh mengambil mana-mana mata pelajaran yang diminati sebagai persiapan ke peringkat pengajian tinggi atau terus masuk ke alam pekerjaan.

Bagi melaksanakan pengajaran kurikulum mata pelajaran tersebut bukanlah satu perkara yang mudah kerana ia melibatkan kemampuan pelajar, peruntukan masa dan keperluan guru untuk mengajar kurikulum *Diniah* tersebut. Kaedah yang diamalkan ialah mengikut pengamalan di negeri lain khususnya bagi sekolah di negeri yang sudah termasyhur seperti di Kelantan, Kedah, Pulau Pinang dan Perak. Kaedah tersebut ialah dengan mengorbankan jumlah jam tempoh pengajaran bagi mata pelajaran dalam kurikulum kebangsaan bagi memberikan ruang kepada mata pelajaran *Diniah* di SMAR. Ia memberi maksud pengamalan kurikulum kebangsaan tidak dipatuhi sepenuhnya oleh pihak sekolah. Sebagai contoh, dalam Akta Pendidikan, jumlah waktu minimum yang ditetapkan bagi mata pelajaran Bahasa Kebangsaan dalam tempoh seminggu di peringkat menengah atas ialah selama enam jam (Akta Pendidikan 1996). Tempoh satu waktu ialah 40 minit. Ini bermakna pihak sekolah perlu mengajar mata pelajaran tersebut dalam tempoh 240 minit bagi Tingkatan 4 dan 5.

Sebaliknya di sekolah agama biasanya tempoh tersebut tidak mencukupi kerana mereka terpaksa memberikan ruang kepada kurikulum *Diniah* yang telah diamalkan sejak bertahun lamanya. Ia dilaksanakan secara bergabung dengan selang-seli mata pelajaran bukan memisahkannya antara waktu pagi dan petang. Sekiranya SMAR mengamalkan kurikulum mata pelajaran akademik sepenuhnya, tempoh pembelajaran sudah tentu akan tamat sepenuhnya sehingga ke sebelah petang. Keadaan ini sangat tidak sesuai untuk pengajaran mana-mana kurikulum. Tambahan pula, polisi pendidikan kebangsaan hari ini sedang menuju ke arah sistem persekolahan satu sesi iaitu di sebelah pagi.

Pengajaran *Diniah* di sebelah petang ini akan menyebabkan kurikulum ini disisihkan dan seterusnya dipinggirkan sedikit demi sedikit seperti mana yang pernah berlaku ke atas Sekolah

Al-Quran semasa penjajahan British apabila penjajah mengambil alih pentadbiran sekolah tersebut dan dijadikan sekolah Melayu bercorak baru. Perbelanjaan pendidikan sekolah Al-Quran tersebut pada asalnya di bawah tanggungan British, tetapi selepas perubahan tersebut, ia telah diserahkan kepada ibu bapa untuk mengendalikannya.

TANGGAPAN MELANGGAR PERATURAN DAN MENCEROBOHI KURIKULUM KEBANGSAAN

Kurikulum kebangsaan merupakan satu kurikulum yang digubal oleh kementerian untuk dilaksanakan di semua sekolah. Oleh kerana SMAR tidak berada dalam sistem pendidikan kebangsaan, mereka berhak untuk melaksanakan kurikulum tersebut mengikut budi bicara mereka kerana ia tidak terikat dengan Akta Pendidikan. Bagaimanapun, bagi kementerian SMAR telah menerima pakai kurikulum tersebut secara keseluruhannya daripada apa yang telah ditetapkan oleh kementerian. Ini dapat dilihat kepada buku teks yang dipakai adalah disediakan oleh kementerian. Begitu juga dengan guru, pengajaran kurikulum tersebut adalah di kalangan guru yang diiktiraf oleh pihak universiti dari segi kelayakannya walaupun guru tersebut tidak memasuki skim perkhidmatan persekutuan. SMAR sebenarnya telah melanggar peraturan yang telah ditetapkan dalam Akta Pendidikan. SMAR mengamalkan kurikulum kebangsaan tetapi pelaksanaannya tidaklah memenuhi keperluan yang telah digariskan.

Ini bermakna terdapat dua implikasi yang berlaku kepada SMAR. Kedua-dua implikasi tersebut ialah pertama, SMAR mesti mengorbankan pelaksanaan kurikulum kebangsaan. Sebagai contoh dalam Akta Pendidikan 1996, peruntukan minimum waktu bagi subjek Bahasa Kebangsaan ialah 6 waktu bermakna 240 minit perlu diperuntukkan kepada subjek tersebut dalam tempoh seminggu. Namun SMAR tidak boleh melaksanakan tempoh tersebut sebaliknya hanya melaksanakan sama ada 3 atau 4 waktu sahaja dalam seminggu. Kedua, tempoh persekolahan perlu dilanjutkan ke hingga ke waktu petang.

Situasi ini memberikan masalah kepada SMAR kerana itulah jalan terbaik yang ada untuk mengatasi masalah konflik yang ada antara dua kurikulum. Sekiranya SMAR didaftarkan sekalipun sebagai sekolah kerajaan dan bukan kerajaan, itulah kurikulum mata pelajaran *Diniah* yang perlu ada padanya. Bagaimanapun, anggapan terhadap SMAR dan pihak berkuasa agama negeri tentang pencerobohan dan pengurangan kurikulum kebangsaan boleh ditolak. Ini adalah kerana SMAR hanya mengurangkan tempoh masa pengajaran sahaja tetapi tidak mengurangkan sukatan pelajaran yang telah ditetapkan oleh kementerian.

Ini menggambarkan antara penyelesaian tambahan dalam mengatasi pengurangan mata pelajaran kebangsaan iaitu kandungan silibus yang ada dalam buku teks bagi kurikulum kebangsaan tidak diketepikan. Pengurangannya hanya berlaku pada peruntukan waktu minimum sahaja. Sekiranya berlaku kekurangan sekalipun, pihak SMAR akan menampung dengan sekolah tambahan dan seumpamanya. Lagi pun telah terbukti ramai pelajar SMAR dan SMAR yang juga berjaya berbanding rakan lain di sekolah aliran biasa dalam mencapai keputusan dalam

peperiksaan. Ini kerana banyak lagi perkara lain yang perlu diambil kira selain daripada aspek peruntukan waktu untuk memastikan pelajar berjaya. Di SMAR ada dua aspek yang sangat penting bagi menampung kekuarangan tersebut iaitu usaha dan kesungguhan daripada pelajar itu sendiri dan yang kedua ialah aspek keberkatan ilmu yang sukar dicari di sekolah lain.

Satu perkara lagi yang boleh diperbincangkan di sini ialah tentang kebenaran mengurangkan jumlah waktu kurikulum kebangsaan. Pengurangan ini juga bukanlah satu kesalahan yang besar tetapi pelaksanaannya sejak dahulu dilakukan tanpa kebenaran pihak berwajib dan kelulusan menteri. Oleh yang demikian dalam hal ini perkara prinsip sudah menjadi perkara kedua sebaliknya perkara yang lebih penting ialah perkara teknikal yang telah diabaikan oleh pihak yang terlibat dalam memastikan sesuatu pelaksanaan mematuhi peraturan dan prosedur undang-undang yang telah digubal.

KEUTAMAAN KURIKULUM MATA PELAJARAN *DINIAH* SEMAKIN DIKETEPIKAN

Bagi mempertahankan kurikulum *Diniah* terus dilaksanakan di sekolah SMAR, ianya banyak bergantung kepada kesungguhan dan komitmen pentadbir negeri dan pentadbir sekolah itu sendiri. Guru jarang melibatkan diri dalam menentukan status ini kecuali mereka yang benar-benar faham keperluannya demi masa hadapan pelajar dan Islam. Komitmen daripada pegawai persekutuan sama ada JAKIM atau BPI juga bergantung kepada sekolah dan sangat mengharapkan usaha bersungguh daripada negeri kerana mereka sendiri hanyalah orang akan melaksanakan polisi yang diarahkan.

Kesungguhan mereka sangat terbatas kerana tidak ada satu punca kuasa yang jelas untuk mempertahankannya walaupun mereka sendiri sebenarnya mampu melaksanakannya. Umumnya mereka yang sayang kepada mata pelajaran *Diniah* ini terdiri daripada lepasan pelajar SMAR dan SMAR. Selain daripada lepasan tersebut, ia banyak bergantung kepada kefahaman dan kesedaran mengembalikan semula identiti yang telah diasaskan oleh ulamak dahulu.

Berdasarkan respon daripada dua orang responden di atas, pengkaji melihat terdapat masalah besar dalam penyelarasan tentang pembahagian mata pelajaran kebangsaan dan *Diniah*. Dapatan merujuk kepada semua negeri mempunyai kaedah yang berbeza dalam pelaksanaannya. Bagi memberikan pengukuhan kepada kedudukan mata pelajaran *Diniah*, ia memerlukan langkah berkesan dua pihak sama ada secara bersama atau berasingan. Langkah bersama ialah pengukuhan dan jaminan melalui memorendum persefahaman yang telah ditandatangani iaitu mewujudkan klaus yang jelas agar tiadanya pentafsiran lain yang merugikan kurikulum *Diniah*. Langkah secara berasingan pula ialah pihak kementerian perluewartakan pengurangan jumlah waktu yang telah diamalkan oleh YIK agar tidak bersalahan dengan akta dan peraturan dengan mendapat kelulusan daripada Ketua Pendaftar. Manakala YIK juga perlu mencari jalan untuk memastikan kurikulum *Diniah* dijamin dalam enaknya.

Selain daripada terma di atas, tidak wujud jaminan yang jelas dan meyakinkan tentang pelaksanaan kurikulum mata pelajaran *Diniah*. Jaminan yang jelas di sini bermaksud mekanisme dalam amalan pelaksanaannya dari sudut peruntukan masa, pengkategorian mata pelajaran, pengintegrasian mata pelajaran dan lain-lain lagi. Keadaan ini telah membuka ruang kepada tiadanya jaminan kurikulum mata pelajaran *Diniah* dapat dipertahankan pada masa hadapan. Keadaan ini juga terdedah kepada cabaran terhadap kualiti pengajian kurikulum tersebut dalam konteks keperluan dan perkembangan semasa.

Dalam sejarah pendidikan Islam, pengenehan ini pernah berlaku apabila Sekolah Al-Quran telah diambil alih oleh British dan dijadikan sekolah melayu. Inggeris telah memperkenalkan kurikulumnya di sekolah melayu menyebabkan lama kelamaan, sekolah Al-Quran yang didalamnya mengandungi pelajaran agama Islam telah tersepit dan terpaksa di bawa ke waktu petang. Akhirnya sekolah Al-Quran menjadi sekolah pada waktu petang. Keadaan ini bertambah sukar apabila sekolah tersebut pada awalnya adalah di bawah tanggungan Inggeris tetapi kemudiannya diajar pada waktu petang, ia tidak lagi menjadi tanggungjawab Inggeris sebaliknya diserahkan kepada tanggungjawab ibu bapa (Mansor Sanusi 1955). Kesan sejarah tersebut masih boleh dilihat sehingga ke hari ini apabila wujudnya sekolah agama pada waktu petang dikenali Kelas Agama dan Fardhu Ain (KAFA) di beberapa buah negeri yang diletakkan di bawah pengurusan Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) (Abdullah Ishak 1995).

Ini juga memberi maksud mempertahankan waktu atau tempoh masa pengajaran mata pelajaran *diniah* umunya adalah wajar. Ilmu *diniah* adalah teras yang memandu komponen lain. Teras bermaksud sebagaimana pernyataan Al-Qaradhawi (1995) menyatakan bahawa setiap muslim dituntut untuk mempelajari ilmu *fardhu ain* sehingga ke tahap yang disanggupinya iaitu ke tahap menjadikan pemikiran, perasaan, perkataan, perbuatan, kebiasaan dan segala masalah kehidupan dengan timbangan *syariat* dan memutuskan segala hukum sama ada kepada individu atau masyarakat dengan hukum Islam. Apa yang diredhai *syariat*, dia pun meredhainya dan apa yang ditolak *syariat*, dia pun menolaknya, tidak melebihi dan tidak pula mengurangkan. Teras hanya akan sempurna jika ilmu *diniah* (prinsip-prinsip) berupaya memandu ilmu aqliyah untuk mencapai objektif syariah.

Perkara yang jelas dalam permasalahan ini ialah masing-masing mempertahankan jumlah mata pelajaran sama ada agama ataupun akademik. Perkara pertama yang perlu diketahui ialah falsafah pendidikan Islam sendiri tidak memisahkan mata pelajaran agama dan akademik. Adakah subjek agama itu tidak akademik atau adakah subjek akademik tadi tidak termasuk dalam tuntutan agama? Sebenarnya masyarakat Islam terperangkap dengan apa yang telah dirangka oleh sistem pendidikan penjajahan sebelum ini yang memisahkan agama dengan keperluan kehidupan. Mereka meninggalkan pendidikan *fardhu ain* pada peringkat awal sedangkan perkembangan ilmu *fardhu kifayah* meningkat (Al-Attas 1979). Berdasarkan permasalahan di atas dan bagi memastikan kurikulum pendidikan Islam berada dalam keadaan yang kukuh dalam arus pendidikan perdana, kurikulumnya yang telah diiktiraf sebelum ini hendaklah dipertahankan dan jangan diketepikan atau dikurangkan tempoh pengajarannya dengan apa cara sekalipun.

KESIMPULAN

Berdasarkan kefahaman tersebut, isu berapa nisbah antara ilmu 'diniyah' dan 'akademik' bukanlah isu utama tetapi penghayatannya. Untuk menjadi teras yang demikian tentunya memerlukan tempoh masa yang secukupnya; bukan sekadar beberapa kursus yang bersifat rentasan. Usaha mempertahankan tempoh masa pengajian diniyah tidak bermakna mengeluarkan sekolah agama dari krisis dualisme kerana umat Islam berhak mempelajari ilmu agama secukupnya. Secara idealnya, pada masa hadapan tiada lagi istilah sekolah agama dan sekolah tidak agama.

Pengurangan yang sedikit mungkin tidak memberikan masalah kepada SMAR tambahan pula sudah banyak persediaan awal mengenai pelajaran agama di dedahkan pada peringkat rendah. Namun pengurangan yang besar akan menjejaskan SMAR itu sendiri kerana mata pelajaran itulah identiti yang menjadi teras utama matlamat kewujudannya. Kurikulum yang wujud di SMAR itu jugalah yang telah mempengaruhi kandungan kurikulum mata pelajaran pendidikan Islam dalam kurikulum kebangsaan sehinggalah ke hari ini.

RUJUKAN

Al-Quran al-Karim, Surah Syura 42:20

Akta Pendidikan 1996. Peraturan Kurikulum Kebangsaan

Abdul Aziz Bari. 2005. *Islam dan Perlembagaan Malaysia*. Petaling Jaya: Intel Multimedia & Publications.

Abdullah Ishak. 1995. *Pendidikan Islam dan Pengaruhnya di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Al-Attas, Syed Muhammad Al-Naquib. 1979. *Aims and Objectives of Islamic Education*. Jeddah: Hodder & Stoughton, King Abdul Aziz University.

Azizi Umar & Supyan Hussin. 2007. Kekangan kurikulum diniyah dalam dasar pendidikan kebangsaan pasca kemerdekaan. Dlm. Mazlan Ibrahim & Kamaruddin Salleh (pnyt). *Islam Pasca Kemerdekaan*, hlm. 25-40, Bangi: Jabatan Usuluddin dan Falsafah, FPI UKFranz Rosenthal. 1997. *Keagungan Ilmu* (terj.). Kuala Lumpur: DBP.

Dangiran Mustapha. 2008. *Program pendaftaran sekolah agama sebagai sekolah agama bantuan kerajaan : satu sorotan*. Kertas kerja Seminar Pemantapan Kurikulum Sekolah Agama Bantuan Kerajaan (SABK) Peringkat Kebangsaan. Port Dickson, 3 – 5 Disember.

Draf Memorandum Persefahaman Pendaftaran 20 buah Sekolah Menengah Agama Rakyat (SMAR) Antara Kerajaan Negeri Kelantan Dengan Kementerian Pelajaran Malaysia pada 12 Ogos 2008.

Hasan Langgulong. 1991 *Pendidikan Islam Menghadapi Abad ke-21*. Selangor: Hizbi Sdn. Bhd.

Hassan Langgulong. 1997. *Asas-asas Pendidikan Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Kelantan. 1979. *Laporan Tahunan Yayasan Pelajaran Islam Negeri Kelantan (YPINK) 1979*.

Kelantan. 1994. *Enakmen Majlis Agama Islam Dan Adat Istiadat Melayu Kelantan*.

Kelantan. 2008. *Undang-undang Perlembagaan Tubuh Kerajaan Kelantan*. Pesuruhjaya Penyemak Undang-undang Kelantan

- Khadijah Zon. 1988. *Pendidikan dualistik di kalangan orang-orang melayu: satu kajian perbandingan mengenai matlamat, falsafah serta masalah-masalah instrinsik dalam pendidikan*. Tesis Dr. Fal, Fakulti Pendidikan Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Perlembagaan Persekutuan* (pindaan sehingga 2008). Lembaga Penyelidikan Undang-Undang. Kuala Lumpur : Internasional Law Book Services, 2008.
- Mohamed Ya. 2006, 2009 & 2010. (Timbalan Pengarah Bahagian Sekolah Yayasan Islam Kelantan (YIK)). Nilam Puri, Kota Bharu. Temu bual, 18 Februari 2006, 7 Mei 2009 dan 1 April 2010.
- Mohd. Sharif Khan. 1986. *Islamic Education*. New Delhi: Ashish Publihing House.
- Muhammad Hamid Al-Afendi & Nabi Ahmed Baloch. 1992. *Kurikulum dan Pendidikan Guru* (terj.). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Noor Hisham Md Nawi. 2011. *Konsepsualisasi Semula Kurikulum Pendidikan Islam*. Tanjung Malim: Penerbit UPSI.
- Mustafa Abu-Sway. 2004. *Al-Ghazzaliyy: Kajian epistemologi Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ralph W. Tyler. 1997. *Prinsip Asas Kurikulum dan Pengajaran* (terj.). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Saedah Siraj. 2008. *Kurikulum Masa Depan*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya
- Wan Mohd Wan Daud. 1998. *Filsafat dan Praktik Pendidikan Islam Syed M/ Naquib Al-Attas*. Bandung: Mizan